

הגישה הראויה לתורת ד' באימה ביראה ובענוה

א. קניין התורה בענוה

המשנה מציגה ארבעים ושמונה דברים הנדרשים לקניין התורה. הדברים הראשונים שמביאה המשנה מובנים. התורה נקנית "בתלמוד", שכן, בלי ללמוד אי אפשר לדעת. כדי ללמוד תורה יש הכרח כמובן ב"שמיעת האוזן", שכן, בלי להטות אוזן ללמוד דברים חדשים אי אפשר ללמוד כלום. ובשביל לקנות את התורה יש צורך בוודאי גם "בעריכת שפתים, בבינת הלב, בשכלות הלב" – כל אלו כלים הכרחיים בכל לימוד שהוא, ועל אחת כמה וכמה ללימוד התורה.

אולם, הדברים שמוסיפים חז"ל לאחר מכן – "באימה, ביראה, בענוה" – אינם מובנים. למידה היא תהליך שכלי ועל כן היא מצריכה כלי לימוד שכליים, אך כיצד קשורים אימה, יראה וענוה ללימוד!?

אומנם קיים קשר עמוק ומהותי בין התורה לענוה,¹ אך גם בלי להיכנס לביורור הקשר הזה אפשר להסביר את הכרחיות האימה, היראה והענוה לקניית התורה בצורה פשוטה.

כאשר הלומד מאמין שהנושא הנלמד גדול ובעל ערך, הוא מוכן להתאמץ ולהתייגע כדי להבינו ולהשיגו ובשל כך בוודאי יזכה בסופו של תהליך הלמידה גם לברכה בעמלו. אך אם הלומד מזלזל בנושא הנלמד ובזו לו, סביר שלא ישקיע בו וממילא גם לא יצליח בלימודו.

היראה, האימה והענוה כלפי התורה מבטאים שהלומד רואה את התורה משמעותית ובעלת ערך רב ומתוך כך הוא עמל ומתאמץ להשיגה. על כן, רק מתוך גישה של חרדת קודש אפשר באמת להתקרב לתורה ולדבוק בה.

* ראש ישיבת אור עציון, יו"ר מרכז ישיבות ואולפנות בני עקיבא, יו"ר איגוד ישיבות ההסדר.

1. במקומות רבים ביטאו חז"ל את הקשר שבין תורה לענוה, למשל: "אין דברי תורה מתקיימין אלא במי שמושים עצמו כמי שאינו" (סוטה כא, ב); "נמשלו דברי תורה למים... מה מים מניחין מקום גבוה והולכין למקום נמוך – אף דברי תורה אין מתקיימין אלא במי שדעתו שפילה" (תענית ז, א).

ב. תפיסת התורה כתורת ד'

אל התורה יש לגשת במעמד נפשי מיוחד של אימה, יראה וענווה משום שהיא איננה עוד נושא לימודי רגיל, אלא היא תורה א־לוהית קדושה. התורה ניתנה לנו מבורא עולם ולכן היא שונה באופן מהותי מכל מקצועות החול האנושיים. העמדה הנפשית שלנו כלפי התורה צריכה לנבוע מעמידתנו "באימה, ביראה, בענווה" מול ד' יתברך נותן התורה.

כך מסביר התפארת ישראל בפירושו למשנתנו את הצורך בענווה לקניית התורה:

"בענווה" – נגד ד', שעל ידי זה יהיה גם דברי תורתו בעצמן יקרים בעיניו להשגיח עליהם היטב.

כשאדם עומד בענווה מול ד' ומבין שהתורה היא תורת ד', ממילא ייגש גם אל התורה עצמה מתוך ענווה.

המדרש שמואל, בפירושו למשנתנו, מסביר גם את הצורך באימה בלימוד התורה בקשר למעמד הנפשי הראוי לפני נותן התורה:

שתהיה אימת השכינה עליו – כי השכינה היא שם, כמו ששינינו (אבות ג, ב): "שנים שיושבים ועוסקים בתורה שכינה שרויה ביניהם... אפילו אחד..." באופן שכיון שהוא עומד לפני השכינה צריך שיהיה עומד באימה, ובשכר זה מתגלץ לו רזי תורה.

העומד באימה לפני השכינה זוכה לשכר של גילוי רזי תורה, ונראה שאין הכוונה רק לשכר סגולי. כשאדם ניגש לתורה באימה הנובעת מהבנה שהוא עומד לפני השכינה, ממילא ההשקעה והרצינות שלו בלימודה תהינה ברמה גבוהה ביותר וכך יזכה לגלות מרזי התורה. כשאדם מעריך את התורה, הוא בוחן ברצינות כל פרט ופרט בה ומתוך כך לימודו יהיה ברמה עמוקה ביותר.

בהקדמת "ספר חרדים" מסביר המחבר בשם חז"ל² שד' נתן את התורה בהר סיני באש וברעש, שגרמו לעם ישראל להיות באימה וביראה, ברתת ובזיע, כדי ליצור תזכורת לדורות שבתורה יש לעסוק באימה וביראה, ברתת ובזיע.

נוכל להסביר על פי דברינו, שהמעלה הגדולה ביותר במעמד הר סיני היא המפגש שבין אדם לא־לוהים, מפגש שבמהלכו ניתנה התורה הא־לוהית לישראל. במפגש זה ישראל היו מוכרחים להיות במעמד נפשי של "אימה ויראה", של אפסיות האדם מול בוראו.

2. "והודעתם לבניך ולבני בניך" (דברים ד, ט), וכתוב בתריה (שם שם, י): 'יום אשר עמדת לפני ד' א־להיך בחרב' – מה להלן באימה וביראה וברתת ובזיע – אף כאן באימה וביראה וברתת ובזיע" (ברכות כב, א).

העובדה שהתורה ניתנה כך לאבותינו, מלמדת אותנו מהי משמעות התורה – חיבור של האדם אל בוראו. על כן מובן שהמעמד הנפשי שלנו בלימוד התורה בכל הדורות מוכרח להיות דומה כמה שיותר למעמד הנפשי של אבותינו במעמד נתינת התורה בסיני.

ג. אם ריק הוא – מכס!

ביטוי לעמדה הנפשית הראויה בלימוד התורה נוכל לראות בדברי רבותינו הראשונים בפתיחת פירושיהם לתורה. כך למשל כותב הרמב"ן בהקדמת פירושו:

בשם האל הגדול, הגיבור והנורא אתחיל לכתוב חידושים בפירוש התורה. באימה, ביראה, ברתת, בזיע, במורא... ונפשי יודעת מאוד ידיעה ברורה שאין ביצת הנמלה כנגד הגלגל העליון צעירה (-קטנה) – כאשר חוכמתי קטנה ודעתי קצרה כנגד סתרי תורה הצפונים בביתה, הטמונים בחדרה.

כמובן, המעמד הנפשי של "באימה, ביראה, בענווה" אינו שייך רק ללימוד תורה שבכתב, אלא הוא נדרש גם בלימוד תורה שבעל פה ודברי חז"ל, וכפי שאומר הרמב"ם (הקדמה לפרק "חלק"):

כשתראה דבר מדבריהם (-של חז"ל) שהדעת מרחיקה אותך, תעמוד ותתבונן בו ותדע שהוא חידה ומשל, ותשכב עשוק-הלב וטרוד-הרעיון בחיבורו ובסברתו ותחשוב למצוא כוונת השכל ואמונת היושר.

אם דברי חז"ל נראים לך תמוהים ומשונים, עליך "לשכב עשוק הלב וטרוד הרעיון בחיבורו ובסברתו" – אתה צריך להיות חסר מנוחה כאילו ליבך עשוק עד שתמצא פשר לדבריהם. זו הגישה הראויה לדברי התורה שבכתב ושבעל פה ולדברי חז"ל מעבירי התורה.

כשאנו נפגשים בדבר בלתי מובן בדברי חז"ל, עלינו לדעת שהבעיה **אצלנו** – ולא אצלם. אנו נדרשים אפוא להתאמץ ולהתייגע לחדור לפנימיות דבריהם ולברר את עומקם ותוכנם. וכדי להגיע לעומקם של דברים יש צורך בעמל גדול בלימוד, עמל היכול להתקיים רק מתוך הגישה הנכונה לתורה – "באימה, ביראה, בענווה".
לאחר שירת "האזינו" אומר משה לעם (דברים לב, מז):

כי לא דבר רק הוא **מכס**, כי הוא חייכם, ובדבר הזה תאריכו ימים על האדמה אשר אתם עברים את הירדן שמה לרשתה.

המילה "מכס" נראית מיותרת בפסוק, מסבירים חז"ל (ירושלמי פאה א, א) את עניינה:

"כי לא דבר רק הוא **מפם**" – ואם הוא ריק – **מכם**! למה? – שאין אתם יגיעים בו. "פי הוא חייכם" – אימתי הוא חייכם? – בשעה שאתם יגיעים בו.

אם יש בתורה דברים הנראים סתומים וחסרי פשר, הסיבה נעוצה בקוצר השגתו של ה**לומד** – ולא בחסרון כלשהו **בתורה** עצמה, חלילה. על כן אנו נדרשים ללמוד תורה ביגיעה רבה, ובלשון חז"ל: "הוא חייכם" – בשעה שאתם יגיעים בו".

ד. הכול מפי ד'

ביסוד השמיני מי"ג עיקרי האמונה שקבע הרמב"ם (הקדמה לפרק "חלק"), מלמדנו הרמב"ם עיקרון יסודי וחשוב בקשר לתורה:

שנאמין שכל התורה הזו, הנמצאת בידינו היום הזה, היא התורה שניתנה למשה, ושהיא כולה מפי הגבורה, כלומר, **שהגיעה אליו כולה מאת ד'**.

את התורה כולה, מתחילתה ועד סופה, נתן לנו ד' באמצעות משה. זהו היסוד המרכזי ביותר בנוגע לתורה, וממנו נובעת התפיסה האמיתית של התורה בתורת ד', שאיננה חוכמת בשר ודם.

ומכיוון שאת כל פסוקי התורה נתן ד' בשווה, מובן כי אין פסוק אחד בתורה החשוב יותר מפסוק אחר, אף אם במבט פשטני נראה לנו שישנם פסוקים מרכזיים יותר וישנם פסוקים מרכזיים פחות. הרמב"ם מביא דוגמאות קיצוניות לעיקרון הזה:

ואין הבדל בין: "ובני חם פוש ומצרים ופוט וכנען" (בראשית י, ו), "ושם אשתו מהיטבאל בת מטרד" (שם לו, לט), "ותמנע היתה פילגש" (שם, יב) – או: "אנכי ד'" (שמות כ, ב) ו"שמע ישראל ד' א־להינו, ד' אחד" (דברים ו, ד) – הכל מפי הגבורה, והכל תורת ד' תמימה, טהורה, קדושה – אמת!

מצד האמת, הפסוקים העוסקים ביסודות המרכזיים ביותר באמונה הישראלית שווים המה לפסוקים המציינים את ייחוסיו אומות העולם, שכן, בסופו של דבר, את כולם נתן ד' למשה.

מנשה מלך יהודה מתואר בתנ"ך בתור רשע גדול. הרמב"ם כותב שחז"ל רואים בו כופר ופוקר יותר מכל כופר אחר משום שחשב שיש בתורה תוך וקליפה ושכל התאריכים והסיפורים המובאים בתורה – אין תועלת בהם, ומשה מדעתו אמרם. כפירה גדולה היא אפוא לומר אפילו על אות אחת מאותיות התורה שאין בה ערך!

הרמב"ם מדגיש ש"כל אות שבתורה יש בה חוכמות ונפלאות למי שהבינו ד', ולא תושג תכלית חוכמתה – ארוכה מארץ מידה ורחבה מני ים", ועל כן: "אין לאדם

אלא להתפלל כמו דוד משיח א־לוהי יעקב שהתפלל: 'גל עיני ואביטה נפלאות מתורתך' (תהילים קיט, יח).
 אמנם מבחינתנו, לפי יכולת ההבנה והקבלה שלנו, יש בוודאי הבדל בין "שמע ישראל" ל"ותמנע היתה פילגש", אך זהו חיסרון ביכולת האנושית שלנו להבחין בעומק החבוי בכל אחד מפסוקי התורה ולקבל ממנו את הפנימיות הא־לוהית הצפונה בו, שכן, מצד האמת, בפסוק "ושם אשתו מהיטבאל" יש עומק רב בדיוק כמו בפסוק "אנכי ד"! ידועים דברי חז"ל (שבת קיב, ב):

אם ראשונים בני מלאכים - אנו בני אנשים.
 ואם ראשונים בני אנשים - אנו כחמורים.

אפשר להבין שכוונתם היא שקיים מרחק אובייקטיבי בינינו לבין הראשונים, ולכן יש למדוד את מדרגתנו בהשוואה למדרגה שלהם.
 אך אפשר גם לומר שמדובר במדד סובייקטיבי: אם אנו תופסים את הראשונים כמלאכים - אז אנו באמת בני אדם, ואם אנו רואים אותם רק בני אדם - אז איננו יותר מחמורים. אדם היודע להעריך גדלות אמיתית הוא אדם גדול, ואדם הבז לגדלות - הוא אדם קטן. מי שמכיר בערכו של אדם גדול ורואה בו מלאך - ראוי הוא להיקרא אדם, ומי שאינו מסוגל לראות באדם הגדול יותר מסתם אדם - הרי הוא עצמו ראוי להיקרא חמור, בהמה שאיננה מסוגלת להבחין בגדלות רוחנית, "כסוס כפרד אין הבין" (תהילים לב, ט). הכול תלוי בגישת האדם.
 כך הדבר בנוגע לפסוקי התורה: בוודאי שפסוקי האמונה נראים בעינינו ערכיים יותר מהפסוקים המספרים על קורותיהם של בני ישמעאל ובני אדום. אבל ככל שנהיה גדולים יותר נהיה מסוגלים להבחין בתוכן הא־לוהי שבכל פסוק.
 ואף אם טרם הגענו לדרגה שנוכל לתפוס את העומק שבכל פסוק, אנו נדרשים להאמין בקיומו ומתוך כך להעריך את מעלתם של כל אותיות התורה ופסוקיה משום שד' הוא מקור התורה כולה.
 זו אפוא הסיבה שהתורה יכולה להיקנות רק "באימה, ביראה, בענוה" - המידות המבטאות את הגישה האמיתית ל"תורת ד' תמימה משיבת נפש" (תהילים יט, ח).

הרב אלישע אבינר

ואינו מחזיק טובה לעצמו

א. הקדמה

רשימת מ"ח דברים שהתורה נקנית בהם כוללת הדרכות המקרבות את האדם לתורה ומסייעות לו בקניינה, בבחינת "עשה טוב", והדרכות המונעות את התרחקותו מהתורה ומקניינה, בבחינת "סור מרע". "ואינו מחזיק טובה לעצמו" היא בכלל ה"סור מרע".

בין מ"ח הדברים שהתורה נקנית בהם נכללות לכל הפחות ארבע הדרכות העוסקות במידת הענווה לגווניה: ענוה, המכיר את מקומו, לא מגיס לבו בתלמודו ואינו מחזיק טובה לעצמו. ולא פלא הוא: משה רבינו קיבל תורה מסיני בזכות מידת הענווה היתירה שלו, עליה נאמר (במדבר יב, ג): "והאיש משה ענו עניו מאד מכל האדם אשר על-פני האדמה". וכדברי המהר"ל (על משנתנו): "בענוה, ודבר זה כבר בארנו כמה פעמים כי הענוה היא סבה ראשונה לתורה, וכמו שהיה אצל משה שכל המעלות שהיו למשה לא היו סבה לתורתו רק הענוה".

אף חז"ל (עירובין נד, א) תלו את השגת התורה במידת הענווה:

מאי דכתיב 'זממדבר מתנה וממתנה נחליאל ומנחליאל במות ומבמות הגיא'? אמר ליה: אם אדם משים עצמו כמדבר זה שהכל דשין בו - תורה ניתנה לו במתנה, וכיון שניתנה לו במתנה - נחלו אל, שנאמר 'וממתנה נחליאל'. וכיון שנחלו אל - עולה לגדולה, שנאמר 'ומנחליאל במות'. ואם מגיס לבו - הקדוש ברוך הוא משפילו, שנאמר 'ומבמות הגיא'...".

נוסח מעט שונה מצוי במסכת נדרים (נה, א): "כיון שעושה אדם את עצמו כמדבר שהוא מופקר לכל - תורה ניתנה לו במתנה". וכן שנינו (תענית ז, א):

אמר רבי חנינא בר אידי: למה נמשלו דברי תורה למים, דכתיב 'הוי כל צמא לכו למים' - לומר לך: מה מים מניחין מקום גבוה והולכין למקום נמוך, אף דברי תורה אין מתקיימין אלא במי שדעתו שפלה. ואמר רבי אושעיא: למה נמשלו דברי תורה לשלשה משקין הללו: במים, וביין, ובחלב. דכתיב הוי 'כל צמא לכו למים', וכתוב 'לכו שברו ואכלו ולכו שברו בלוא כסף ובלוא מחיר יין וחלב', לומר לך: מה שלשה משקין

* ר"מ בישיבת ברכת משה, מעלה אדומים.